

НОВА ИСТРАЖИВАЊА

Јелена С. ПАНИЋ МАРАШ*

Универзитет у Београду
Учитељски факултет
Београд, Република Србија

Прегледни рад
UDC 821.163.41-343.09 Maksimović D.
Примљено: 7. 4. 2023.
Прихваћено: 2. 5. 2023.

ОСОБЕНОСТИ БАЈКИ ЗА ДЕЦУ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

*Помозитије ми, ђауци, да исплетијем бајку
прозрачну као ваше мреже,
а којом ћу као и ви мрежама уловићи
и небо и земљу, и воду и облаке!*

„Пишчева молитва на заравни”

САЖЕТАК: Рад се бави бајкама за децу Десанке Максимовић. Посматрају се њихове одлике у односу на ауторску бајку, али и у односу на поетичке координате њеног стваралаштва. Уочава се њихова атипичност и окренутост свету природе преко кога се алегориски осликавају људски свет и међусобни односи у њему. Уједно, Десанка Максимовић износи и једну врсту антропоцентризма што је, могуће, један од елемената њене поетике који је дошао до изражаја и у бајкама за децу. Чудо је у њима чудо природе, често остају категорије натприродног. Оно што, међутим, долази до изражаја јесте способност јунака да са лакоћом прелазе из једне у другу сферу, спајајући воду и

небо, земљу и ваздух, те се на тај начин постиже вертикално устројство бајке које своју сврху остварује не одласком у хришћанско или фолклорно већ у осликавању *јединства свећа* и дубокој вези свих бића на овом свету. Виђено на тај начин, Десанка Максимовић иновира бајку за децу и то чини, рекли бисмо, на непоновљив начин у српској књижевности за децу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *јединство свећа*, антропоцентризам, симболизам, смер кретања јунака, натприродно, функције јунака

Наша истакнута списатељица Десанка Максимовић важна је као писац за децу, остајући у свом вишедеценијском писању, без обзира на спољашње изазове, идеолошке замке, поетичке промене, верна себи, сопственом схватању и разумевању писања за децу, што је, упр-

* jelena.panic@uf.bg.ac.rs

кос свему или баш због свега, и чини великим аутором.

Чини се битним напоменути да се о њеној поезији за децу знатно више писало, за разлику од бајки. Разлози се вероватно крију у самој природи бајки за децу Десанке Максимовић које су аутентичне и одолевају, и не уклапајући се у неке постојеће моделе ауторске бајке за децу код нас.

Јединство светиа, на начин како је то наговестила Јела Спиридоновић Савић, као „израз дубоке религиозности која се јавља у свом праблику: у дубоком осећању повезаности са свим: природом, човеком, космосом” (Савић 1982: 51–52) више је него присутно и у бајкама за децу Десанке Максимовић. С тим у вези, драгоцен нам је и аутопоетичка белешка на почетку збирке *Бајка о Крашковечној* под насловом: „Како је настала бајка коју имате у овој књизи”, те ћемо се задржати само на оним местима која поткрепљују *јединство светиа* које Десанка Максимовић потом транспонује у бајке за децу.

Своју домовину, Србију, она одређује као „земљу пуну река и лептирова, земљу која обилује ливадама и инсектима” (Максимовић 1993: 5¹), а као своје прве суседе и играчке именује веверицу, ровца, пчелу и свилену бубу. Издваја да су је фасцинирала не чуда технике (као, рецимо, градску децу), већ чуда природе (попут вилиног коњица коме ће и посветити једну бајку). Овај исказ нам је драгоцен јер ћемо у анализи појединих бајки Десанке Максимовић уочити да се категорија натприродног, својствена фантастичној књижевности уопште, управо доводи или производи из света природе. Уосталом, она то и сама истиче:

Много научних истина личи на необичну причу и привлачи песниково срце и машту. За мене

је увек као бајка била чињеница да од гусенице постаје лептир, [...] да светлост звезде месецима и годинама путује до нас, те се деси да се и звезда угаси, а последњи зраци с ње отргнути нису још стигли до земље (6),

па поентира: „Песнику збиља не треба много да од овога створи занимљиву причу, или бар лепо поређење” (6). Као пример за ову тврдњу наводи Милана Ракића и његову песму „Симонида”, поредећи Симонидине ископане, мртве очи са угашеним звездама, јер се, по мишљењу Десанке Максимовић, песнику чинило да оне и мртве гледају, као што се и човеку чини да види светлост звезда које више не сијају. Сагледао на тај начин, закључује се да Д. Максимовић бајковно не ствара уз помоћ натприродног, већ из самих чуда природе, па је чудесно код ње у ствари природна појава – „Тако сам ја чињеницу да водени цвет који у току свога кратког живота нити једе нити пије, обузет једино љубавном чежњом и опсењен светлошћу, претворила у бајку” (6), а иза кога се заправо, по речима ауторке, налази девојка сањалица. У овој бајци, као и многим другим, алегоријско приповедање је подлога за причу о човеку, његовој судбини и карактеру.

О самом процесу стварања сопствених бајки, где је чудо у ствари чудо природе, наглашава да је потребна припрема, која се у њеном конкретном случају своди на чињеницу да је неопходно да буде

пријатељ немушних бића која се сретају по шумама и пољима, мора се знати ћуд ветрова и ћуд вода, мора се волети црв и мрав и попац и јеле-

¹ Наводи из књиге *Крашковечна и друге бајке* (1993) Десанке Максимовић биће у наставку овог рада обележени само бројем стране.

нак. Мора се бити раноранилац, заљубљен у боје, у сунчеву светлост, морају се знати основне чињенице из природних наука (7).

Прво издање *Бајке о Крашковечној* је из 1964. године. Већ тада она износи једну врсту критике оног учења које је ставило човека у средиште ствари, дакле један вид антропоцентризма и то се јасно уочава када каже: „Не сме се припадати онима који сматрају да је на земљи човек најважније биће, или најсложеније” (6). Она овде визионарски претпоставља наставак овог процеса који нас све више доводи до отуђења од нас самих, сопствене природе, али и разумевања да смо тек део природе, а не њени господари. Заступа становиште о успостављању *равношје* у *природи* што по њој подразумева не само владавину физичких него и моралних закона у немуштом свету.

Уједно, она даје и упутство за читање сопствених бајки. Од читаоца захтева директан контакт са природом, шетњу, посматрање, непосредно искуство и доживљај, контакт са бићима из шуме и са траве, али и да се, како каже, „мора мало прелистати зоологија и завирити мало у цртеже у физици” (7).

Да је Десанка Максимовић заиста истински и дубоко веровала у сајединство на овом свету говоре и њени искази о томе да је бајке писала не само за људе, децу „већ за сва створења која дишу, воле, гледају, трче, радују се и тугују” (6), те стога предлаже да се прочитају и неком лептиру, бубамари, или неком другом инсекту или трави. Ови аутопоетички искази заправо иду у прилог идеји да се њене бајке, па и добар део поезије за децу, могу посматрати у оквиру еко-критике или књижевне екологије. Представници ове школе мишљења заступају становиште да човек припада Земљи на исти начин као и

животиње и биљке (дакле, нема антропоцентризма), а као предмет књижевне екологије виде проучавање међусобних односа свих живих бића у њиховом природном окружењу као и њихове односе и везе са природним стаништем.

О егзалтацији природом у поезији за децу Десанке Максимовић већ је писано, али, како нам се чини, она је присутна и у њеним бајкама за децу. У једном стиху је записала: „Понекад ми се чини да природу осећам више као каква зверка него као човек” што говори у прилог процесу оприродњавања које смо већ истакли, међутим, ваља нагласити и оно што истиче Јован Љуштановић: да песникиња у том процесу преноси „властите естетичке и етичке норме на природу” (2009: 184), што се исто тако уочава у свету њених бајки, заплету, те разрешењу заплета, истицању племенитости, пожртвованости, сналажљивости, лепоте и поучности. И баш као што у својој поезији обнавља традицију народне лирске поезије, поједине њене бајке чувају јаку везу са фолклором (рецимо, вода је увек дата као лимиални, рубни, гранични простор). Тек узгред, напоменимо да су све ово елементи које можемо пронаћи и у поезији и прози аутора који креће да ствара отприлике у исто време кад и Десанка Максимовић, а то је Бранко Ћопић, важно име српске књижевности за децу.

Игор Смирнов у тексту „Авангарда и симболизам (елементи постсимболизма у симболизму)” говори о панкохерентности као општем свепрожимању и повезаности појава на овом свету, а које је у стваралаштву Десанке Максимовић и те како присутно, истичући да уметник који барата панкохерентном стварношћу њу разумева као стварност која се може естетизовати, што је у бајковном свету наше списате-

љице више него очито. Ваља приметити да је свет природе присутан и у бајкама Гроздане Олујић, али између њихових опуса бајки не могу се повући паралеле, с обзиром на то да Г. Олујић продубљује и проширује жанр ауторске бајке ослањајући се на претходнике, док Десанка Максимовић, за разлику од ње, ствара потпуно аутентичан бајковни свет који је аутохтон и тешко да би се у традицији ауторске бајке код нас и на простору некадашње Југославије могле у самом изразу, поступку, композицији, грађењу ликова повући неке ближе, па и даље паралеле. То се уочава не само у промени категорије натприродног, изостанку стереотипних почетака и завршетака, сталних бројева итд., већ каткада и одсуству функција о којима је писао Владимир Проп. Чак и када се јављају, оне су најчешће у вези са функцијама дариваоца или помоћника, ретко штеточине итд. Премда су Пропове функције јунака у првом реду у вези са фолклорном бајком, о њима се не може говорити на исти начин када је реч о ауторској бајци, као што овде јесте случај, мада се може приметити да су неке од функција јунака које срећемо у бајковном опусу Десанке Максимовић сличне истим тим функцијама јунака у усменим бајкама. За разлику од поетике усмене традиције, неке од бајки Д. Максимовић говоре о врлини, неке о домишљатости, неке о сазревању, неке о несташлуцима, ту су и оне које се баве идентитетским питањима итд.

У појединим бајкама, попут „Кћери вилиног коњица”, укрштају се и земља и вода и ваздух, тј. ветар. У причу о оживљавању кћерке вилиног коњица као помоћници се јављају патуљци. Они проналазе источни ветар који треба да је поврати из доњег света, заправо света мртвих, те је укрштај различитих сфера више него очи-

гледан. И „Бајка о лабуду” спаја земљу и воду, а обала је овде граница не само између две сфере него и два света. Функцију помоћника има Сребрна Звезда, мајка свих пахуљица, која успева да црног лабуда претвори у белог и на тај начин учини да се стопи са окружењем. Бајка „Свет под језером” доноси такође земљу, воду и обалу као гранични, рубни простор. Главни јунак, Иван, жуди за светом испод језера, па му лабуд, да би му удовољио, доноси поједине предмете (бисер, љуспу злата, зрно сребра) како му не би разрушио илузију, те су бисери птичја храна, љуспа злата су златне пахуље, а зрно сребра је шљунак по стазама у свету испод језера. У овој бајци се јавља и функција забране, с обзиром на то да лабуд не жели да разочара Ивана који жуди за поклонима из доњег света. Поред тога, реч је о укрштају два света, рационалног (доњи свет језера не постоји) и света маште (не само Ивановог него и приповедачевог). Отуда и сам завршетак иде у циљу најпре подстицања илузије („Ко зна, можда је и постојао чаробни свет под језером, можда су му били запретили да његове тајне не одаје... Можда је хтео свом пријатељу опет нешто понети па су га на делу ухватили”), а потом и коначног распршивања света маште (дарови из света под језером заправо су обични каменчићи које је Иван у својој заслепљујућој жељи за доњим светом видео онако како му их је лабуд представио).

У бајкама Десанке Максимовић јављају се патуљци, најчешће вршећи функцију помагача или штеточине, некада у вези са шумским простором, некада не. Сличну позицију има и лабуд који је често посредник између два света, две сфере. Код Старих Словена доводио се у везу са душом предака, па је његова посредничка улога између горњег и доњег света тим нагла-

шенија. Бајка „Патуљак Кукурузовић” доноси патуљка као помагача, „племенитог добротвора” који помаже самохраној мајци и њеном детету. Патуљак упућује дечака да пронађе чудотворну воду, на опасност од змије... и представља му се не само као његов помагач већ и као чувар. На сличан начин се даје и водени дух у бајци „Сплав воденог духа”, који може бити и антропоморфизовано дете. Ту су и метанаративни коментари, попут: „Али ви се бринете за доброг Воденог духа? Ни њему се није ништа страшно догодило...” (Максимовић 1969: 22); „Овде се прича свршава, а кад би хтела да је наставим, била би још лепша” (Исто: 52). Поред духа, као ликови се јављају и камен („Прича старог камена”), Сунчев Брат, краљ играчака, мачак, орах, птице, жабе итд. С тим у вези напоменимо да се, поред људи, као ликови јављају и животиње, биљке, натприродна бића, али не и она која су уобичајена у народној, фолклорној бајци (не срећу се аждаје, змајеви, вештице, виле које живе у гори, вампири итд.). Дакле, још једна одлика бајки за децу Десанке Максимовић јесте да се као ликови јављају биљке, животиње или натприродна бића. То, наравно, у ауторској бајци није новина с обзиром на то да се још од Ханса Кристијана Андерсена ова промена јасно уочава. Кад смо већ код Андерсена, напоменимо и да се и код наше списатељице уочава дескрипција као одлика приповедања, али, исто тако, и психолошко приказивање стања јунака. Оно што је важно уочити јесте да у бајколикој прози ликови биљака и животиња остварују везу са наслеђем словенске митологије, јер не треба сметнути са ума да је у стваралаштву Десанке Максимовић овај аспект наговештен још у збирци *Зелени вишњез* из 1930. године. Тако и збирка бајки *Расјеване љриче* из

1938. има наглашене елементе у вези са словенском митологијом и фолклорним наслеђем.

Бајка која изразито осведочава *јединство светиа* јесте „Кратковечна”, састављена од мноштва епизода, догађаја који се кристалишу у један – како Кратковечну спасити. У том процесу учествује цела природа, сва су бића уједињена на заједничком задатку. Племенитост, савезништво, пријатељство – само су неке од врлина којима нас ова бајка учи, а чудесно у њој постаје сам природни амбијент и персонификовање многих биљака и животиња. То нас наводи на помисао да Д. Максимовић оживљава природу у својој бајколикој прози тиме што је онеобичава, те управо измичући неку унапред познату перспективу она *нашћуриодно* гради од самог простора природе и бића која су махом реална.

Занимљиво је споменути да је Д. Максимовић отворена и ка увођењу технике у ткиво приповедања (рецимо, бајка „Птичји тонфилм”, где се спомињу звучни филм и биоскоп), али и ликова са страним именима (Деда Џон у истој бајци). Још један поступак карактеристичан за њено стваралаштво јесте антропоморфизација предмета најразличитије природе. Тиме се отвара могућност и за алегориска тумачења и проширивање поља бајковног и на друге форме, попут параболе. Рецимо, у бајци „Сунчев брат” часовници су антропоморфизовани како би, заправо, приповедали о различитим деловима света (Азији, Америци, Африци). *Јединство светиа* остварује се у тој шареноликости и различитости преко ђака:

Али свуд је исто
Мали дечји свет,
Ђак очице буљи,
Не зна: пет и пет (Максимовић 1969: 64).

Исто тако, у бајци „Цар играчака” присутан је мотив оживљених лутака, који се у ауторској бајци може пратити од Андерсеновог „Постојаног оловног војника”, јер, знатно пре наше списатељице, Андерсен иновира ликове бајки управо уводећи предмете, животиње, биљке за ликове.

Тако, у ствари, Десанка Максимовић користи већ постојеће поступке у оквиру жанра ауторске бајке али их обликује на оригиналан и иновативан начин, у складу са одликама свог стваралаштва у целини. Отуда и употреба стихова у прозном ткању додатно сугерише везу са њеним стваралаштвом, али и са фолклорним формама. Стих је слободан, што подразумева низање стихова неједнаке дужине, без риме, али у некој строфоидној форми која варира од катрена па до знатно дужих облика. Овај удео лирског није прочит само на нивоу стиха већ и стила. Управо би се у овом споју прозног и лирског могло трагати за спонама са бајковним стваралаштвом Александра Сергејевича Пушкина. Стихови су, иначе, једна од константних одлика бајки Десанке Максимовић.

У вези са хронотопичношћу бајки за децу Д. Максимовић, уочава се да је простор мање-више одређен, најчешће су на делу различити делови природе, шума, неко конкретно дрво, поток, извор, река и сл., али ту је и простор града. Временски оквир углавном је повезан са ритмом природе и годишњих доба. То има везе и са композицијом њених бајки у којима нема дигресија или ретардација, као код Андерсена, рецимо, већ је нарација усмерена ка догађајима и разрешењу расплета. Отуда су бајке Десанке Максимовић мање-више кратке, чак и кад су вишеепизодичне, то се не одражава у великој мери на трајање радње.

Без обзира на стваралачке и развојне фазе, чини се да је константа бајколике прозе Десанке Максимовић приповедање о врлини. Њене бајке много више говоре о врлини него о пороку и та се врлина даје кроз различите ситуације, било биљки било животиња или деце, а каткада и људи. Кроз приповедање о врлинама списатељица остварује и завидну едукативну, педагошку компоненту. И можда се у том аспекту, као и у тону самог приповедања, може говорити о неким ближим и одрешитијим везама са стваралаштвом Иване Брлић-Мажуранић. На страну то што су им, могуће је, и поетичка упришта слична, како у окретању ка фолклорним елементима тако и у оживљавању словенске митологије.

Још једна одлика, својство њене бајколике прозе, јесте трансформација јунака, као на примеру бајке „Ако је веровати мојој бајки”, где се натприродна бића уз помоћ чаролије Добре Виле претварају у ружу, локвањ, бршљан... Ова трансформација се на изврстан начин може довести у везу са есхатолошким предањима. Треба нагласити и изразиту маштовитост у приповедању, заплетима, градњи јунака итд. Тако је, на пример, морско дно у „Прстену на морском дну” осликано изузетно живописно и шаролико. У овој бајци уједно се повезују земља и море, а као посредник између два света јавља се лик морског јежа.

Баш стога, кретање јунака њених бајки није једносмерно, хоризонтално; они са лакоћом силазе под земљу (или у воду), лете, одлазе са ветром, лако прелазећи из сфере у сферу, најчешће са циљем указивања на чуда и лепоту природе, за разлику од, рецимо, Андерсена и Гроздане Олујић код којих је одлазак у горње сфере у блиској вези са хришћанским елемен-

тима или предањима. И Г. Олујић и Андерсен, заправо, свако на свој начин, мењају логику краја бајки. Насупрот њима, код Десанке Максимовић нема отвореног краја: њене бајке за децу завршавају се у стању хармоније безмало за сва бића, а есхатолошка предања уграђују се у саму структуру бајке (као у „Ако је веровати мојој баки”, о настанку црвене руже, сунцокрета, локвања и бршљана).

Десанка Максимовић, попут симболиста, бајку разуме не само у строго књижевном него и у моралном и психолошком аспекту. Поред тога, како смо приметили, могу се уочити извесне сличности између њеног разумевања бајки и оног Иване Брлић-Мажуранић, која је у ствари славна претходница наше ауторке. Ова сличност огледа се не само у ослањању на фолклорно наслеђе већ и у схватању бајке као првенствено педагошке литературе. Обе списатељице су особене, аутентичне, обе изразито маштовите и одличне приповедачице. Међутим, док И. Брлић-Мажуранић прати устаљену композицију бајке, борбу добра и зла и победу добра, те нарушена хармонија на концу бива поново успостављена, код Десанке Максимовић често нема сукоба ни чаробног средства. Код ње, као што смо видели, *чудесно* је производ маште или природна појава. Бајке су композиционо кохерентне и сведене на један мотивски низ. Поједине говоре просто о врлини (о Раку Кројачу, несташлуку, као и бајка о кћерки вилиног коњица итд.). Отуда је у њеном списатељском опусу топос најчешће одређен и он је у најширем смислу везан за простор природе, а временски оквири такође се подређују законима природе тј. смени годишњих доба и припадајућим временским околностима, тако да у класичном, традиционалном смислу Десанка Максимовић мења, тј. трансформише хроно-

тичност бајколике прозе, дајући јој оквир универзализма. Исто тако, она трансформише хуманистички антропоцентризам у осећање панкохерентности и свепрожимања са свим живим бићима. Важна одлика ауторске бајке је „величање природе, наглашавање значаја који она има за човека, чување биљног и животињског света” (Пешикан-Љуштановић 2009: 15–16). На тој основи Десанка Максимовић је саградила аутентичан и особен бајковни опус, препознатљив у српској књижевности за децу.

ИЗВОРИ

- Максимовић, Десанка. *Писма из шуме*. Београд: Нолит, 1969.
- Максимовић, Десанка. *Бајке*. Београд: Нолит – Просвета – Завод за уџбенике, 1979.
- Максимовић, Десанка. *Крајковачна и грује бајке*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1993.

ЛИТЕРАТУРА

- Љуштановић, Јован. *Брисање лава*. Нови Сад: Дневник, 2009.
- Опачић, Зорана. *Наивна свест и фикција*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2011.
- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. *Усмено у писаном*. Београд: Београдска књига, 2009.
- Савић Спиридоновић, Јела. *Гозба на ливади* Десанке Максимовић. *Кријичари о њеним делима Десанке Максимовић*. М. Р. Блечић и В. Б. Шећеровски (прир.). Београд: Књижевне новине, 1982, 50–55.
- Smirnov, Igor P. *Avangarda i simbolizam (elementi post-simbolizma u simbolizmu)*. *Pojmovnik ruske avangarde 6*. Aleksandar Flaker, Dubravka Ugrešić (ured.). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989, 9–33.

Jelena S. PANIĆ MARAŠ

PECULIARITIES OF FAIRY TALES
FOR CHILDREN BY DESANKA MAKSIMOVIĆ

Summary

The paper deals with fairy tales for children by Desanka Maksimović. Their characteristics are observed in relation to the author's fairy tale, but also in relation to the poetic coordinates of her creativity. One can see their atypicality and orientation towards the natural world through which the human world and mutual relations are allegorically depicted. At the same time, the author presents a kind of anthropocentrism, which is possibly one of the elements of her poetics that came to the fore

in fairy tales for children. The miracle in them is a miracle of nature, the categories of the supernatural and even the functions of a hero according to Vladimir Propp are often absent. What comes to the fore, however, is the ability of the heroes to move from one sphere to another with ease, connecting water and sky, earth and air, thus realizing the vertical structure of the fairy tale, which achieves its purpose not by going into the Christianity or folklore, but in depicting the unity of the world and the deep connection of all beings in this world. Seen in this way, Desanka Maksimović innovates a fairy tale for children and does it in, we would say, a unique way in Serbian children's literature.

Keywords: unity of the world, anthropocentrism, symbolism, direction of movement of the hero, supernatural, functions of the hero